

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1914

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ
ՀԲ
ՆՈՅ.—ԴԵԿ.
Թ. 11-12

ԱԶԳԱՅԻՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԾԻՍԱԿԱՆ

ՍՐԲԱԶԱՆ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ

ՏԵԱՌՆ ԲԵՆԵԴԻԿՏՈՍԻ ՊԱՊԻՆ ՉՈՐԵՔՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴԻ

ԹՈՒՂԹ ՀԱՆՐԱԿԱՆ ԱՌ ՄԻՍՈՆԱՐՍ ԿԱՐԳԵԱՄ ԸՆԴ ԱՐԵԵԼԷՍ

ՅԱՂԱԳՍ ՊԱԼՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԾԻՍԻՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՅՈՒՆԱՅ ԵՒ ԱՅԼՈՅ ԱՐԵԵԼԷԱՅՑ

1. Թաղազս բղխման Հոգւոյն Սրբոյ ի
Հօրէ և յՈրդւոյ, որպէս վերագոյն նշա-
նակեցաք, առաւելապէս վիճմունք եղեն,
քանիցս անգամ ջան եղև վասն միարա-
նութեան եկեղեցւոյն յունաց և արևե-
լեայց, ընդ լատին և արևմտեան եկեղե-
ցւոյ: Այսր մասին զննութիւն իրբև երիս
առաջս ունի. և վասն այնր՝ յայտարարե-
լիս զլուխս եղև վերածեալ: Նախ՝ թէ
արդեօք բղխումն Հոգւոյն Սրբոյ ի Հօրէ
և յՈրդւոյ, իցէ՞ վարդապետութիւն հա-
ւատոյ. և առ առաջին այս զլուխ՝ հաստա-
տութեամբ տուաւ միշտ պատասխանի, թէ
ամենայնիւ անտարակոյս՝ բղխումն Հոգւոյն
Սրբոյ ի Հօրէ և յՈրդւոյ, ընդ վարդապե-

տութիւնս հաւատոյ է թուեալ. և թէ չէ
խկապէս ուղղափառ, որ ոչ ընդունիցի,
և դաւանեսցի զայս: Երկրորդ՝ եղեալ թէ
իցէ սա մի ի վարդապետութեանց հա-
ւատոյ, արդեօք արժան էր ի հանգանակ
պատարագին՝ յաւելուլ զբառն և յՈրդ-
ւոյ, թէպէտ և ոչ ի նիկիոյ և ոչ ի կոս-
տանդնուպօլսի սինհոդոսան գտանիցի,
այն զի ի տիեզերական սինհոդոսն ե-
փեսոսի վճռեցաւ. զի մի՛ ինչ յաւելցի ի
հանգանակն նիկիական: Սաճմանադրեաց
սուրբ Սինհոդոսն, զի մի՛ ումեք օրէն
իցէ զայլ հաւատ յառաջ բերել կամ գրել,
կամ շարադրել, բաց ի սաճմանելոյն ի
սրբոց հաւրց, որք ի նիկիայ Հոգւով Սրբով

զումարեցան»։ Եւ այս երկրորդ զուլա՝ հաստատեցաւ, թէ ոչ միայն օրէն, այլ և յոյժ պատշաճաւոր եղև, զայս յարադրութիւն առնել ի հանգանակն նիկիական. զի ժողովն Եփեսոսի արգել միայն զյարադրութիւն հակառակեալս հաւատոյ՝ կամ զանզոտաւորս, և զի հասարակաց սովորութենէ շեղեալս. այլ ոչ զուղղափառականս, և զայնս՝ որովք մասն ինչ հաւատոյ ի հանգանակի անդ լռելեայն պարունակեալ, բացատրագոյն յայտնի։ Եւ երրորդ, եղեալ թէ անտարակոյս վարդապետութիւն հաւատոյ իցէ՝ բղիսուն Հոգւոյն Սրբոյ ի Հօրէ և յՈրդւոյ. և ծանուցեալ ևս՝ թէ էր յեկեղեցւոյ իշխանութիւն յաւելլոյ ի հանգանակն զձայնս՝ և յիղոյտ արդեօք մարթ էր թոյլ տալ արեւելեայց և յունաց, զի ի մատուցման պատարագի ասացեն զհանգանակն այնպէս, որպէս յառաջագոյն՝ նախ քան զհերժուածն սովորէին ասել. այսինքն, զանց արարեալ զբառիւս՝ և յիղոյտ։ Առ այս վերջին զուլա՝ ոչ միշտ միօրինակ եղև առաքելական աթոռոյն վարդապետութիւն։ Փանգի երբեմն թոյլ ետ արեւելեայց և յունաց՝ ասել ըզհանգանակն առանց բառիս, և յիղոյտ. այսինքն յայնժամ, յորժամ ստուգիւ յայտ էր, թէ զառաջին երկու զուլիսն կամ զմասունս ընդունէին նոքա. և զիտէր՝ զի թէ ոչ թողացուցի նոցա այն, զոր ամենայն կամօք խնդրէին, փակիւր ամենեւին մուտ ըզձալի միաբանութեանն։ Իսկ երբեմն կամեցաւ ամենայն իրօք, զի զհանգանակն հանդերձ յարադրութեամբ, և յիղոյտ, ասացեն արեւելեայց և յոյնք, այսինքն յորժամ յիրաւի էր կասկածիլ զնոցանէ, թէ վասն այնր ոչ կամին նոքա զհանգանակն՝ յարադրութեամբն ասել, զի զհետ երթան մոլորութեան այնց, որք կարծէին և ասէին, թէ Հոգին Սուրբ ի Հօրէ և յՈրդւոյ ոչ բղիս. կամ թէ յարադրութիւնն այն և յիղոյտ, ի հանգանակն, ո՛չ կարէր լինել յեկեղեցւոյ, Երկու ծայրագոյն քահանայապետք, այսինքն երանելին Գրիգոր տառներորդ, ի ժողովն Լոզգոնեան և Եզգինէոս չորրորդ, ի ժո-

ղովն Փլորենտեան, վասն ասացեալ պատճառաց՝ զառաջին եղանակ վարելոյ կալան ընդ յոյնս, որպէս յայտ է (ի հատ. 7 քաղուածոյ ժողովոց, զոր արարեալ է Հարդունոյ. էջ 698. Գ. և ի հատոր 9. նոյնոյ քաղուածոյ, էջ 395. Գ.), իսկ զերկրորդ եղանակն՝ վասն պատճառաց նոյնպէս վերողբելոց՝ կալաւ և պահեաց ծայրագոյն քահանայապետն Նիկողայոս երրորդ, ի ստգտանել իւրում զՄիքայէլ կայսրն, թէ ոչ մտերմութեամբ գնացեր. և ո՛չ յայնս կացեր, զորս խոստացարն՝ ի լինել միաբանութեան, զոր ընդ՝ քահանայապետին Գրիգորի տառներորդի, նախորդին մերոյ կատարեցեր, և հաստատեցեր։ Այս իրի ապացոյց ի վաղիկանեան դիւանէ հանեալ՝ տպեցաւ ի տարեգիրսն Հռենալղոսի, (ի վերայ ամին Փրիստոսի 1278. յող. 7)։ Զնոյն ճանապարհ կալան Մարտինոս չորրորդ, և Նիկողայոս երրորդ։ Եւ թէպէտ զայսց քահանայապետաց՝ ի վերայ այսց իրաց պատմիչք պէսպէս աւանդեցին, սակայն Պաթիւմէր, որ յայնմ ժամանակի զկոստանդնուպօլսի պատմութիւնն յետագայս յիշատակագրէր (գիրք 2. գլ. ԺԳ.) յայտնի վկայէ, թէ սոքա նախորդաց իւրեանց գերիբաւախոհութեան ոչ եղեն հետեօղ. այլ կամեցան՝ զի յարեւելեայց և ի յունաց հանգանակն ասացի հանդերձ յարադրութեամբն, և յիղոյտ, զի ի մէջ անկեալ երկրայութիւնն զուղղափառ հաւատոյ նոցա, բարձցի. «առ ի առնուլ զստոյգ փորձ հաւատոյ և մտացն յունաց, և այսմ բաւական առհաւատչեայ եղիցի (ասէ), եթէ և նոքա իբրև զլատինս ասացեն զհանգանակն»։ Նոյն քահանայապետն Եզգինէոս, որ ի Փլորենտեան ժողովն շնորհեալ էր արեւելեայց, զի առանց բառիս՝ և յիղոյտ, ասացեն զհանգանակն. իբրև յետ այնր ընկալաւ զհայս ի միութիւն սուրբ եկեղեցւոյ, պատուէր ետ նոցա, զի յաւելմամբ այնր յարադրութեան ասացեն զհանգանակն, որպէս երևի ի քաղուածն ժողովոց՝ արարեալ ի Հարդունոյ. (հատ. 9. յէջն 435 Բ.) Թեբևս զի ետես, թէ հայք ոչ հա-

ւասար յունաց՝ այնմ յարադրութեան հա-
կառակէին: Նոյնպէս Կալիստոս երրորդ,
քահանայապետ Հոովմայ, իրրեւ առաքեաց
զՔրա Սիմէոն ի կարգէ քարոզչաց, զկա-
ցուցեալն ըննիչ, ի կրեալէ կղզի, յոր ան-
կեալ էին բազում յոյնք՝ փախուցեալք ի
կոստանդնուպօլսէ, որում երկու ամօք
յառաջ տրեալ էին տաճիկք, հրամայեաց
նմա անընուն փոյթ ունեւ, զի այնք յոյնք
ասասցեն զհանգանակն յարադրութեամբն՝
և յՈրդայոյ որպէս պատմէ Գրիգոր տրապի-
զոնեցի, (ի Թուղթն իւր առ կրետացիս.
հատ. Ա. ուղղափառ յունաստանի, առ
Ալլատիոսի. էջ 537) որ և հաստատի
յեքարտէ. (հատ. Ա. պատմչաց կարգին
սրբոյն Դոմինիկոսի. չէն 762) Թերևս զի
կասկածէր քահանայապետն, թէ զուցէ
այնք յոյնք, իբր զի ի կոստանդնուպօլսէ
եկեալ էին, յայնմ վարդապետութեան
հաւատոյ ոչ յոյժ հաստատուն իցեն: Յեր-
կուս ձև դաւանութեան հաւատոյ, զորս
վերագոյն իսկ յիշատակեաց, զորոց ըզ-
մինն Գրիգոր երեքտասաներորդ վասն
յունաց՝ և զմիւսն Ռբրանոս՝ ութերորդ
վասն արևելիայց՝ սահմանեցին, ոչ ինչ
այլ պարունակի, բայց միայն որ ի Փլու-
քենտեան ժողովն կարգեցաւ: Յերկուս սահ-
մանադրութիւնս, որոց մինն է կղեմայ
ութերորդի. որ է, Յէ երրորդն, (նոյ
հոովմէական կոնդակագրի. հատ. Յ. յօդ.
6) և միւսն մեր, որոյ սկիզբն է, Թե-
պետ և հովտական. (յօդ. Ա. կոնդակա-
գրիս մերոյ. հատ. Ա.) երկուքն իսկ ա-
րարեալ վասն լատին եպիսկոպոսաց, յո-
րոց ի Թեմս բնակին յոյնք կամ աղուանք՝
զյունաց ծէսս պահօղք, միայն թէ խոս-
տովանեցին սոքա՝ թէ Հոգին Սուրբ րդիի
ի Հօրէ և յՈրդոյ, և ծանիցեն՝ թէ ունէր
եկեղեցի զիշխանութիւն յաւելոյ ի հան-
գանակն զբառս և յՈրդոյ, ոչ հրա-
մայի նոցա ասել զհանգանակն այնուիկ
յարադրութեամբ. եթէ ոչ՝ գուցէ ընդ զանց
առնելն զայնու, զայթակրութիւն զհետ
զայցէ, կամ ի տեղոյ ուրեք մասնաւոր
սովորութիւն արգէն լեալ իցէ՝ ասելոյ
զհանգանակն՝ հանդերձ յարադրութեամբն,

և յՈրդայոյ և կամ հարկաւոր համարեա-
ցի, ասել նոցա զհանգանակն այնուիկ
յարադրութեամբ, առ ի ընծայել զաներկ-
բայ ցոյց՝ ուղիղ հաւատոյ նոցա: Եւ կարի
իսկ քաջ՝ ոչ միայն հարք ժողովոյն Զա-
մոսկեայ, (վերնագիր. Ա. յաղագս ուղ-
ղափառ հաւատոյ), այլ և հարք լիբանա-
նեան ժողովոյն. (մասն Ա. ի նմին վեր-
նագրի. համար 12) ի բառնալ զամենայն
խիղճ՝ խոհեմարար սահմանեցին, զի ա-
մենայն քահանայք՝ օրինաց նոցին հպա-
տակը, զհանգանակն՝ ըստ սովորութեան
հոովմէական եկեղեցւոյ, վարեցեն հան-
գերծ մասնկամբս, և յՈրդայոյ:

Այս Յայացանէ, որք ցայսվայր ասա-
ցան, լիով եզրակացուցանի, թէ աթոռն
առաքելական յայսմ իրողութեան երբեմն
ի մասնաւոր ինչ պարագայից, և հայի-
ցեալ ընդ բնաւորութիւն ազգի իրից, հա-
ւանեալ իցէ, զի որոշ եղանակ ինչ վա-
րեցի, զոր սակայն ալոց՝ վասն այլ և
այլ պարագայից, և պէսպէս բնաւորու-
թեան տեղեաց և ժողովրդոց, ոչ իւրի
իրօք Թոյլ տուեալ է վարել: Սակս որոյ՝
կամեցեալ զյանձն առեալ աշխատութիւնս
ի զլուի հանել, ոչ այլ ինչ մնայ՝ բայց
ևեթ ցուցանել, թէ երբեմն նոյն աթոռն
առաքելական՝ տեսեալ ժողովուրդ ինչ
արևելիայց և յունաց, թէ պինդ կայ ի
վարել զծէս ինչ լատինական, զայն ծիսի
կիրառութիւն Թոյլ ետ նմա ներողապէս.
մանաւանդ եթէ զայնպիսի ծէսս վարե-
լոյն սովորութիւն, ի վաղնջուց ժամա-
նակաց էր յաճախեալ. և եպիսկոպոսք ոչ
միայն չէին երբէք այնմ հակառակեալ,
այլ և լուեւայն կամ յայտնի հաւանեալ:
Այլ քանզի զայսմանէ յայտնի օրինակը
արդէն վերագոյն ի մէջ մատուցան, ի
խօսիլ մեր զայնմ դասէ արևելիայց
յունաց, որք զծէսս իւրեանց մեծագոյն
մասամբ պահեալ, բայց և զլատինացւոցն
իրրեւ զարևելիայց ծէսս՝ ի յարգի ունե-
լով, ինչ ինչ ի ծիսից մերոց յիւրեանս
ընկալան վասն այն յաւելորդ կրկնաբա-
նութենէ խորշիցորք. յայս վայր վերա-
բերեալ, զոր ինչ վերագոյն ի գրի ասա

լիով առաջի արարաք, Երկուս միայն օրինակս ի մարոնեաց առեալ՝ յարեցուց յայնս, զորս յառաջն ի մէջ մատուցաք, Յոմանց դարուց հետէ մարոնիք՝ զքահանայապետական և զքահանայական զգեստս վարեն ըստ ձևոյն, զոր լատին ծէսն սահմանադրէ. որպէս ի ստէպ յիշատակեալ ժողովն իրանանեան, որ եղև յամին 1736 ընթերցեալ լինի, (զլ. 12. յաղագս խորհրդոյ հաղորդութեան. համար 7): Զի քահանայապետն մեծ Ենովկնիտիոս երրորդ ի Թուղթն յղեալ առ Երեմիաս պատրիարք, յամին 1215, որոյ սկիզբն է. քոնգի ստուռածային իմաստոքեանն յալոյթիս յորդորեաց զնոսա նմանիլ լատինացուց եկեղեցւոյն ի քահանայապետական զարդս: Վասն որոյ իսկ թէ՛ նոյն քահանայապետն, և թէ՛ յաջորդք նորա յղեցին առ նոսա զարբազան զգեստս՝ զբակիրս և զմաղզմայս ի պարգև. որպէս պատմէ Պետրոս պատրիարք յերկուս Թուղթս յղեալս առ Ղևոն տասնեւորդ, որք բերին ի հաստորն 14 քաղուածոյ ժողովոց՝ զոր արարեալն է Լարբայ (յէջն 346 և յորս զլինի): Իսկ ի մօտ ժամանակս ի լիւթանանեան ժողովի անդ, (զլ. 13) միաբան կամօք, և մերոյ հաւանութեան ի վերայ եկաւորութեամբ, նոյն մարոնիք ի մասին նախասրբացուցելոց պատարագի՝ զլատինականն ծէս յիւրեանս ընկալան. զայն պատարագ աւագ ուրբաթի միայն պահելով. Թողեալ վասն արդար՝ և ծանր պատճառաց զվարդպետութիւնն յունաց, որք յաւուրս քառասնորդական պահոց, միայն զնախասրբացուցելոց պատարագ մատուցանեն. բաց ի շարաթուց և ի կիւրակէից, և բաց ի տօնէ աւետեաց սուրբ Կուսին, եթէ ի քառասնորդաց պահս դիպեցի, (ըստ սահմանադրելոյ տրուղեան կանոնին 52): Զի յայսոսիկ աւուրս քահանայն զհացն սրբացուցեալ յայնչափ մատուցա բաժանէ, որչափ են հետագայ աւուրք, յորս նախասրբացուցելոց պատարագ մատչի. յորս իսկ ճաշակէ զհացն հաղորդութեան՝ զոր յառաջն սրբացոյց, պահեալ ի սրբատփի զայլ սրբացուցեալ

մատուցա, զի ի յաջորդ աւուրս՝ յորս ըզպատարագ նախասրբացուցելոց մատուցանել ունի, յայնց ճաշակեցէ. և ընթերակային ևս խնդրողաց՝ մատակարարեցէ. որպէս ճոխագոյն յիշատակէ Ղևոն Ալլատիոս ի նախեբզանսն առ Գարրիէլ Նափղէոս՝ (Յաղագս պատարագի նախասրբացուցելոց. յէջն 1531, համար 1):

ԻՌ. Այսմ մերոյ Թղթոյ յայսմ վայրի Թերես ումեք պատշաճ Թուիցի՝ վախճան առնել, իրր զի ի սմա եղև արդէն պատասխանատուութիւն առ խնդիրսն ի բարայեան միսոնար քահանայէ առաջարկեալս, ալսինքն, թէ ոչինչ է նորոգելի և զի ցուցան ևս, հաստատուն կանոնք՝ զորոց զհետ երթալ պարտին միսոնարք, որք զարեւելեայս ի հերձուածոյ և ի մուրուքեանց, ի միութիւն և ի սուրբ ուղղափառ հաւատ դարձուցանել ջանան. զի ոչ ըստ իրաւանց կանոնաց և առաքելական սահմանադրութեանց զնայ, որ ի դարձուցանելն զարեւելայս, զծէսն ևս զարեւելեան, և զյունական, ըստ այնց՝ որք յառաքելական աթոռոյ տարեալ լինին և Թողացուցանին, ձկտի ի միջոյ բառնալ. կամ գուն գործէ, զի որք դառնանն՝ ըզցայնվայր պահեալ ծէսն Թողցեն, և զլատինականաւ գիրկս արկանիցեն: Սակայն ամենայնիւ, յառաջ քան զվախճան առնել թղթոյս, կարի վայելուչ է խօսիլ և զնիւթոց ինչ, որք հպաւորքն են խնդրոց ի միսոնարէ անտի առաջարկելոց, առ որս տուաւ պատասխանի, թէ ոչինչ է նորոգելի:

ԼԳ. Եւ արդ՝ եթէ ի Բաւրայ քաղաքի գտնաին ուղղափառք արեւելեայ ծիսովք, հայր կամ ասորիք, որք չունեով զսեպհական եկեղեցի, ժողովին յեկեղեցի լատին միսոնարաց, ուր քահանայք արեւելեայ ծիսովք զպատարագ մատուցանեն և զայլ արարողութիւնս ըստ ծիսի իւրեանց կատարեն. իսկ աշխարհականք յանդիման ինին մատուցման պատարագի, և զխորհուրդսն ընդունին, ոչինչ զժուարին է իմացուցանել, թէ ոչ ինչ է նորոգելի, որպէս բազմիցս գրեցաւ. և թէ որ

ինչ էրն յառաջ, զնոյն և յայսմհետէ պարտ է պահել. թոյլ տալով այնց քահանայից և աշխարհականաց, զի ի լատին եկեղեցւոյ Հանապազորդեացնն զնոյն գործել, զոր մինչև ցայսօր գործէին: Զի թէպէտ այս սահման կայ ի կանոնական իրաւանց, թէ զարեւելեան և զյուշական ծէսս չէ պարտ խառնել ընդ լատինականնին, որպէս է տեսանել ի վճռագրի կեւ լիստինոսի երրորդի, առ Գոնզաղէսի, (զլ. Փանդի ըստ. յաղագս ժամանակաց ձեռնադրութեանց), և ի վճռագրի Ենովկենտիոսի երրորդի. (զլ. Ուրչափ. յաղագս սովորութեան. զլ. վասն զի. յաղագս Պաշտօնի դատաւորաց տեղեաց), և ի վրձնագրի Միտրիոսի երրորդի. (զլ. զԹուղթս. յաղագս մատուցման պատարագաց), բայց ոչինչ իրաւամբք հաստատիլ կարէ, թէ խառնութիւն ծիսի՝ առաքելական իմն սահմանադրութեամբ արգելեալ՝ ի մէջ անկաւնիցի, յայսմանէ ևեթ, եթէ հայ ոք կամ մարոնեան, կամ յոյն, ըստ ծիսի իւրում յեկեղեցւոյ լատինացոց պատարագ մատուցէ, կամ զայլ արարողութիւնս ընդ համածէս ժողովրդեան վարեցէ. կամ անդրադարձեալ՝ լատին ոք յեկեղեցւոյ արեւելեայց զնոյն առնիցէ. մանաւանդ յորժամ օրինաւոր ինչ պատճառ կայցէ, որպէս անտարակոյս երևի լինիլ յայդմ աւարման. որովհետև այնք արեւելեայց ի Բասրա քաղաքի չունին զսեպական եկեղեցի. այնպէս՝ զի թէ ոչ զոյր նոցա մուտ ի լատինացոց եկեղեցի, յայտնի իսկ չըմնայր տեղի՝ յոր զպատարագս մատուցեն, և ընդ համածէս ժողովրդեան, զայլ պաշտամունս իւրեանց կատարեցեն, առ ունելոյ և տածելոյ զնոսա ի սուրբ միաբանութեան:

ԼԴ. Արդարև արգելեալ խառնութիւն ծիսի լինէր, եթէ լատին ոք խմորուն հացի սրբացուցանէր. և զհաղորդութիւնն խմորուն հացի սրբացուցանէր՝ լատինացոց մատակարարէր. և զնոյն է ասելի, եթէ այնք արեւելեանք, որք ոչ երբէք զսովորութիւն քաղարջի ընկալան, բաղարջի մատուցանէին զպատարագ. և ազգի

իւրեանց զսուրբ հաղորդութիւնն քաղարջի քաղարջին, վասն որոյ զգուշութեամբ փոյթ ունել պարտ է առաջնորդաց՝ ևս լատինացոց, որք ունին ընդ հպատակութեամբ զիտալացի-յոյնս. (զի լատինք միշտ քաղարջի, իսկ յոյնք ուրուրեք զսեպական ժողովրդապետութիւն ունին, խմորուն հացի հաղորդեցեն). որպէս հրամայի ի սահմանադրութեան մերում. (քսկտ և նովոնական. 57. յօդ. 6. համար 14. կոնդակագրիս մերոյ հատ. Ա). Նոյնպէս արգելեալ խառնութիւն ծիսի լինէր, եթէ լատին քահանայ ոք երբեմն ըստ լատին, և երբեմն ըստ յոյն ծիսի. կամ յոյն քահանայ ոք երբեմն յոյն և երբեմն լատին ծիսի մատուցանէր զպատարագ: Զի այս արգելեալ լինի ի սահմանադրութեան սրբոյն Պիոսի հինգերորդի, որոյ սկիզբն է. տեւոյթեամբ (որ և է 21 երրորդն. հատ. 4. մասն 2. նորոյ կոնդակագրի, տպեցելոյ ի Հոսկի) ուր ամենայն իշխանութիւնք, որք յանցեալ ժամանակս ունաց երիցանց վասն այսր շնորհեցան, իսպառ նահանջին: Ընդ այսմ սահմանադրութեան սրբոյն Պիոսի հինգերորդի, միաբանի և մերս նախալիշատակեալ սահմանադրութիւն (յօդ. 7. համար 10): Ապա եթէ երիցանց ընկերութեանն Յիսուսի, որք վերակացուքն են դպրոցաց արեւելեան ազանց՝ կառուցելոց ի Հոսկի. և որք զառացելոյ ընկերութեան զկանոնադրութիւնն ընկալեալ՝ ի յոյն ծիսէ ի լատին ծէս փոխեցան, թողացուցաւ, որպէս վերագոյն նշանակեցաք, զի մատուցեն երբեմն զպատարագ արեւելեան և յոյն ծիսով. այս վասն այնորիկ եղև, որպէս և նախ ծանուցաք, զի ուսանողքն որք զյուշաց և զմարոնեաց ծէսս վարել պարտաւորին, զպատարագն այնորիկ ծիսիւ ուսցին մատուցանել, և ըստ նոյնոյ զաստուածային պաշտամունս յամենայն ընթացս կենաց իւրեանց կատարել: Սակայն մասնաւոր պարագայք այսր եզական դիպուածոյս՝ քաջայայտ ցուցանեն, թէ չէ մարթ զայն յօրինակ բերել, վասն զնման ներմունս ընդունելոյ, որ այնպէս ճշմա-

րիտ է, մինչ զի թէպէտ կարդինալ Լէոպոլդոս կողոնիոյ, կղեմայ մետասաներորդի, նախորդի մերոյ եցոյց՝ թէ յոյժ օգուտ լինէր ուղղափառ կրօնի, եթէ թոյլ տուեալ լինէր լատին միսոնարացի չոնզարիա՝ յոյն ծիսիւ պատարագել, քանիցս անգամ թուրքի պահանջել զայն հարկին, թողեալ նոցա զազատութիւն անդրէն ի լատին ծէս դառնալոյ։ Բայց քահանայապետին զմտաւ ամեալ՝ թէ պարտ է իւրաքանչիւր ումիւր ըստ կանոնական օրինադրութեանց՝ յիւրում ծիսի միալ. և թէ չէ օրէն՝ քահանայի երեմն լատին և երբեմն յոյն ծիսիւ պատարագել. զհրամանն՝ զոր խղրէր կարդինալն, ոչ յանձն էառ տալ. որպէս յայտ է ի թղթոյ նորա՝ յղեւոյ ի ձև նամակի առ նոյն կարդինալ ի 9 մայիսի յամին 1705 (որ և կայ ի Ա. հատոր. ընտրելագոյն թղթոց և նամակաց նոյն քահանայապետին, տպագրելոց յէջն 205)։

ԼԵ. Այսոքիկ և այլ բազում օրինակը, զորս զիւրին էր բարդել, վերաբերին առ խառնութիւն ծիսի, որ արգելեալն է յեկեղեցւոյ օրինաց։ Բայց որպէս արդասացաք, ոչ երբէք արգելեալ խառնութիւն ծիսի կարէ անուանիլ, եթէ վասն օրինաւոր ինչ պատճառի՝ քահանայ որ արեւելեան ծիսի, յառաքելական թթոռոյն հաւանեցելոյ՝ ընկալեալ լիցի ի լատինացւոց եկեղեցի. զի անդ պատարագ մատուցէ, և զայլ պաշտամունս կատարեսցէ, և ըզխորհուրդս ժողովրդեան ազգին իւրոյ մատակարարեսցէ։ Զայս յայտն տեսանեմք լինիլ ի Հոովմ, ուր քահանայը Հայոց, և իսփոեսց, Մ'ելքեանց և Յունաց՝ համարձակ մուտ ունին ի տաճարս մեր ի պատարագել, զի բարեպաշտութեան նոցա իղձ կատարեսցի. թէպէտ և ունին իւրեանց մասնաւոր եկեղեցիս, յորս կարէին պատարագել. միայն թէ զսրբազան զգեստս՝ և զայլ որինչ պիտոյն իցէ առ մատուցումն պատարագի, ըստ ծիսի՝ իւրեանց՝ ընդ իւրեանս ունիցին. միանգամայն և զսպասաւոր յիւրեանց ազգէ, որ ի պատարագել նոցա սպասաւոր

բնացէ։ Եւ ի պահապանաց և ի լուսարարաց պատշաճաւոր զգուշութիւն լինիցի. զի մի՛ առ նորութեան իրացն՝ աղմուկ շփոթի ի շրջակայս ծագեսցի. որպէս լիով գրեալ կայ ի հրամանագրի, որ վասն արեւելեան եկեղեցականաց՝ և աշխարհականաց ի Հոովմ եղելոց, ի 13 փետրուարի, յամին 1743 մերով հրամանաւ հրատարակեցաւ, ի ձեռն յարգելի եղբոր մերոյ Յովհաննէս Անտոնի, որ յայնժամ սրբոցն Սեդրեատրոսի և Մարտինոսի, ի լերինս, աւագէրէց անուանեալ. և այժմ եպիսկոպոս Տոսկողայ, սրբոյ հռովմէական եկեղեցւոյ կարդինար՝ Գուադագնի յորջորջեալ, և մեր ի քաղաքիս և ի մերձաւոր սահմանս նորա ընդհանուր թոռակալ, Բայց առ այս մեր բան բազում նպաստ մատուցանէ, զոր ինչ նշանակել ունիմք յառաջակայդ։ Զհասարակածաշորքստասաներորդ դարուն, որպէս և յայտ է, Մահմէտ երկրորդ, զիստասանդուպօլիս բռնութեամբ պաշարեալ էառ. և ոմանք ի յունաց, որք ի մուրուքեանց հերձուածողաց զատուցեալ, զհաղորդութիւն ընդ լատինացւոց եկեղեցւոյն պահեալ էին, անկեալ ի Վենետիկ՝ և անդ մնացին։ Յոր քաղաք իբրև հնաս իսիդորոս կարդինալ ազգաւ յոյն, առաջի արար ծերակուտին զՀոովմայ քահանայապետին զաղերս. զի արանցն այնոցիկ ի յոյն ծէսս եղելոց տաճար ինչ սահմանեսցի, ի կատարել նոցա անդր զիւրեանց պաշտամունս։ Ի զուրթ իսանդադատեալ ծերակուտին շնորհաց ժողովրդեանն փախստին գեկեղեցին սրբոյն Վլասայ, ուր ընդ միջոցս բազում ամաց յոյնք ի մասնաւոր ինչ խորանի այնր եկեղեցւոյ զաստուածային պաշտամունս յոյն ծիսով կատարէին. իսկ յայլ խորանս լատինք լատին ծիսով. որպէս վկայէ Փլամինոս կուռնեկիոս պատմիչ անուանի, ի 14 դեկադ. վենետիկեան եկեղեցեաց. յէջն 359. «Եւ այսպէս (ասէ) երկոցունց ծիսից պաշտամունք զամս ինչ ի միում եկեղեցւոջ, թէպէտ յայլ և այլ խորանս կատարէին», որ և տեւաց ցայն վայր, մինչև ի բազմանալ յունաց, այնմ

եկեղեցւոյ սրբոյն Վլասայ, որ լատինացւոյ և յունաց էր հասարակ, այլ տաճար փոխանակեցաւ, յունաց սեպականն:

ԼԶ. Ույս բանը են վասն յունաց, որոց տուեալ լինի մուտ յեկեղեցիս լատինացւոց ի պատարագել: Սակայն զի առաւել ևս յայտնագոյն ծանիցի թէ յայտնանէ ոչ լինի ինչ խառնութիւն ծիսից տարագրեալ յեկեղեցւոյ օրինացն, ոչ անմարթ թուի խօսիլ և զլատինացւոց, որք ի մատուցանել զպատարագ և ի կատարել զաստուածային պաշտամունս, յարդար պատճառաց ինչ ընկալեալ լինին յեկեղեցիս յունաց: Որ ոչ միայն զառաջեղեալ զրութիւնս հաստատէ, այլ և բազումս նպաստէ առ ապացուցանել, թէ քանի՜ հարկաւոր իցէ ի մէջ ուղղափառաց՝ թէպէտ և յայլ և այլ ծէսս իցեն, առ միմեանս միակամութիւն, և քաղցրութիւն: Ի լիթվանեան Ռուսաստան ուղղափառ ուսուց՝ զորս միաբանեալս կոչեն, բազումս ունին եկեղեցիս, իսկ լատինք սակաւս, և այնք ևս կարի տարակացք ի թաղից լատինացւոց՝ ի ուսաց միջի բնակելոց: Լատինք երբեմն ընդերկար մնային առանց լատինական պատարագի. զի ի սուրեակոս իւրեանց զբաղեալը, ոչ կարէին զայնչափ երկար ճանապարհ հատանել, զի ի լատինացւոց եկեղեցիս գայցեն: Եւ ոչ լատին երիցունք դիւրաւ կարէին յայն սակաւ եկեղեցիս լատինացւոց, որք ի լիթվանեան Ռուսաստանի էին, զնալ ի պատարագել, վասն զի եկեղեցիքն իսկ ի բնակութենէ նոցա հարուստ միջոցաւ բացածիք էին: Ապա զի մի՜ լատինք ի պատարագաց լատին ծիսիւ մատուցելոց զըրկեսցին իսպառ, այս մի ինչ մնայր, զի լատին քահանայք՝ առ լատինացւոց դիւրութիւն, զլատինական պատարագս ի ուսաց եկեղեցիս մատուցեն: Սակայն և յայսմ այս ինչ զժողովութիւն ընդառաջ լինէր. զի սեղանը յունաց չունին զսուրբ Վէմ. զի պատարագն նոցա ի վրայ փոքր սփռոցաց, որք են կուսք ինչ յեպիսկոպոսէ օրհնեալը. որոց յանկիւնս հաստատեալ են նշխարը սրբոց, վասն որոյ լատին քահանայք զսուրբ Վէմ հարկէին ընդ խրեանս շրջեցուցանել, ոչ փոքր աշխատութեամբ, և զգուշութեամբ, զի մի բեկցի ի ճանապարհին: Ույս ամենայն զժողովութեանց ի վախճանի՝ օգնականութեամբ Տեառն՝ զտաւ պատշաճական հնար: Գնալի հաւանութեամբ և նոցին իսկ ուսաց՝ շնորհեաւ լատին երիցանց, մատուցանել զպատարագ լատին ծիսով ի ուսաց եկեղեցիս, և ի վերայ փոքր սփռոցաց նոցա. և այս թուեցաւ վաշիւլական. զի և ուսաց քահանայք եկեալ երբեմն ի լատինացւոց եկեղեցիս՝ մատուցանել անդ պատարագ, ի վերայ մերոց սուրբ Վլասաց պատարագէին: Ույս ամենայն յայտնի լինի ի սահմանադրութենէ մերմէ, (որոյ սկիզբն է հղերոյ ի վերայ մեր. որ և է քառասներորդ երրորդ կոնդակագրիս մերոյ, հատոր երրորդ):

ԼԷ. Նոյնպէս ապացոյց է մերոց բանից այն՝ զոր ասել ունիմք յառաջիկայդ: Վլասեն ընդ միմեանս զիտնաւորը, թէ արդեօք ի հոյակապ տաճարս արեւմեան եկեղեցւոյ մի՞ միայն սեղան կայր ըստ հին ականդութեան, թէ բազում: Զառաջինն հաստատէ Սքեդեստրատոս. (մասն Ա. գործոց արեւելեան եկեղեցւոյ զլ. 2 յաղագս առանձնական պատարագի լատինական եկեղեցւոյ). այլ ընդդէմ այսմ կարդինան Բոնա (ի վերայ խորհրդատեօրի իրաց. գիրք 1. զլ. 14. համար 3) ապաստանեալ ի վկայութիւն Փաղիքիդեայ (զլ. Դ.). ցուցանէ թէ բազում սեղան էին ի հոռովնական հոյակապ տաճարի սրբոյն Պետրոսի: Սակայն իմէ զտաճարաց և զհոյակապաց արեւելայց և յունաց լինիցի կայր ի նոսա. և արդ իսկ իբր ի բազում կայ. որպէս հաւաքի ի նկարագրութենէ այսպիսի տաճարաց, զոր ի մէջ բերեն Դիւ կանգիոս (ի վերայ ճրիստոնէութեան կոստանդնուպոլսի), Բեմլեքիոս ի ծանուցմունս (առ պանդեկտայս կանոնաց) և Գովարբոս, (ի վերայ մաշտոցի յունաց), Բայց քանզի ի տաճարի սրբոյն Աթանասի՝ եղելոյ ի Հոռով ի ձեռս յունաց,

բազում սեղանք կան, Ղևոն Ալլատոնոս ի թուղթն առ Յովհաննէս Մովրինոս գրեալ, (յաղագս տաճարաց նորոց յունաց, համար 2) ո՛չ երկմտեաց ասել, թէ յայնմ եկեղեցւոյ ոչինչ ըստ ձեռյ յունաց գրտանի, բաց ի յեմէ, այսինքն յանջրպետէ, որ զաւագ սեղանն յայլոց մասանց եկեղեցւոյ որոշէ: Արդ յայն սեղան, յորում քահանայն մատոյց զպատարագ, ոչ կարէ այլ քահանայ ի նմին աւուր միւս սանգամ պատարագ մատուցանել: Չայսմանէ վարդապետութենէ յունաց՝ խօսին Դիոնեսիոս Բարսաղիբէոս Յակովբեան՝ Ամթոյ եպիսկոպոս, (ի մեկնութեան պատարագի) և Կիւրակոս Պատրիարգ Յակովբեանց, առ Գրիգորի Բարհեբրէոսի, որ ի յակովբեանց անտի, (յիւրում ճանապարհագրութեան) զորս յիշատակէ Ասսեման (ի հատ. 2 զիւանագրի արեւելեայց. յէջն 184 և ի հատ. Գ. մասն 1. յէջն 248): Չվարդապետութենէ զայսմանէ կարդինալ Բոնա, (ի վերոգրեալ զլ. 14. համար 3) այսպէս եթող գրեալ. «Չմի միայն սեղան ունին յեկեղեցիս իւրեանց. և ոչ օրինաւոր համարին ընդ ցանգով նոյնոյ տաճարի, ի նմին աւուր երկրորդել զպատարագ»: Էւթիմիոս Տիրոսի և Սիդոնի արքեպիսկոպոս, և Կիւրեղ Անտիոքայ պատրիարգ յունաց ի քահանայապետութեան Կղեմայ մետասաներորդի, Բենեդիկտոսի երեքտասաներորդի և Կղեմայ երկոտասաներորդի, բազում անգամ հարցին՝ թէ պարտ իցէ նոցա թողուլ զգորացեալ զայս վարդապետութիւն, որ արգելու, զի մի երկրորդ պատարագ ի նմին աւուր և ի նոյն սեղան մատուցի: Բայց միշտ տուաւ նոցա պատասխանի, թէ ոչինչ է նորոգելի այլ հին ծէսն ամենեկին է պահելի: Այլ քանզի տարածեալ էր մոլորութիւն ի ռամիկս, թէ վասն այն ոչ մատուցանի երկրորդ պատարագ ի նմին աւուր, և ի նոյն սեղան, յորում այլ քահանայ պատարագաց. զի թէ այլ քահանայ յետ նորա պատարագեացէ, և զնոյն հանդերձս սրբութեան՝ զոր զգեցեալ էր առաջնոյն զգեցցի, լուծանէ զծոմն. վասն այնորիկ ի

մերում հանրական թղթի գրեցելում առ Անտիոքայ պատրիարգն Մեղքեան յունաց, և առ ուղղափառ եպիսկոպոսունս հպատակեալս նմին, հրամայեցաք նոցա, զի ամենայն ջանիւ փոյթ կալցին զմոլորութիւնն զայն բառնալ ի ժողովրդենէն. սակայն անխախտ պահեալ զվարդապետութիւնն, որով ի սեղանն, ուր քահանայ որ պատարագեաց՝ այլում քահանայի ի նմին աւուր պատարագ մատուցանել՝ արգելանի. որպէս երեի ի սահմանադրութեան մերում, որոյ սկիզբն է Չյանձնեալն (87. Կոնդակագրիս մերոյ. հատ. Ա):

ԼԸ. Էւ վերջապէս, կանխաւ հասարակ ծէս եղև արևմտեան և արևելեան եկեղեցւոյ. զի երիցունք ի միասին ընդ եպիսկոպոսի մատուցանէին զպատարագ: Չայսր իրի զցոյցս հաւաքեաց Փրիստինոս Լոպոս (ի յաւելուածն ի վերայ Քաղհեղոնեան ժողովոյն. հատոր Ա, առ ընդհանրական և զաւանդական ժողովս. առաջնոյ տապագրութեան, յէջն 994). ի մեկնելն զայսորիկ բանս Բասսիանոսի, «Ընդ իս պատարագս մատուցանէր. և ընդ իս հաղորդէր»: Էւ Գէորգ (ի հատ. 2. քահանայապետական խորհրդատետրի. յէջն 1. և յորս զկնի. և ի հատ. 3. յէջն Ա. և յորս զկնի): Եթէն ի միասին պատարագելոյ այժմ յարևմտեան եկեղեցւոյ խափանեցաւ. բաց յայնմանէ, զոր ի ձեռնադրութեան քահանայից կատարէ եպիսկոպոսն. և յօրհնութեան եպիսկոպոսաց, եպիսկոպոսն ընդ այլ երկուս ընթերակայ եպիսկոպոսունս: Բայց յարևելեան եկեղեցւոյ տեեաց և տեէ արդ ևս՝ յաճախ սովորութիւն պատարագելոյ երիցանց ընդ եպիսկոպոսին, կամ ընդ այլում քահանայի, որ զզխաւոր մատուցողի ցուցանէ զանձն. և այս սովորութիւն վերաբերի ի սահմանադրութիւնն՝ անուանեալս առաքելական. (գիրք 8) և առ ութերորդն ի կանոնաց՝ որք ասին, առաքելոց: Արդ ուր ուրեք կայ այս սովորութիւն ի մէջ յունաց և արևելեայց, ոչ միայն հաւանեալ լինի, այլ և հրամայի պահել. որպէս յայտ ի վերոգրեալ սահմանադրութենէ անտի մերմէ. (Չյանձնեալն յօդ. 9):

լքօ. Ի յունական և յարեւելեան ծիսէ աստի, զոր ցայսվայր յիշատակեցաք, ու մանք առիթ առին երկբայելոյ, թէ արդեօք առանձնական պատարագք որք և միովէ քահանայէ մատուցանին, ի յարեւելեան և ի յունաց եկեղեցւոյ ունիցին զտեղի. ու լուհեաւ ի տաճարս յունաց՝ որպէս աւսացաք, մի միայն սեղան կայ, և մի միայն ի սեղանի անդ պատարագ մատուցի. և քահանայքն ընդ եպիսկոպոսին ի միասին մատուցանեն, կամ ընդ քահանայի՝ որ զաւագ երիցու ունի զտեղի: Ջանացան այդ՝ լուտերեանք զիոսստովանութիւնն զօգոստեան, յորում առանձնական պատարագք բառնին, առ Երեմիաս պատրիարք կոստանդնուպոլսի յղել. և զնա յորդունելութիւն նորին հրապուրել: Բայց քանզի առանձնական պատարագի սովորութիւնն և վարդապետութիւնն յարեւելեան եկեղեցւոյ՝ առեալ լինին և ջատագովի (ի 31 երորդ կանոնէ) տրուեան ժողովոյն, և ի ծանուցմանց, զորս ի վերայ այնր շարահրեաց թէղորդոս Բաղսամովն. վասն այնորիկ և ծէս ստէպ պատարագելոյ քահանայից ընդ եպիսկոպոսին, և միասեղանայն առանձնական պատարագաց սովորութիւն՝ անխախտ մնացին յարեւելեան եկեղեցւոյ: Վասն այսորիկ ի գերեւելին ջանք լուտերեանց, որոց տուաւ պատասխանի, թէ դատապարտեն այդ՝ արեւելեայք իրրեւ զարեւտեանսն զթիւր սովորութիւն այնց, որք ի զօջաքագութենէ ողորմութեան մղին ի սեղանս. այլ ոչ զայնց՝ որք վայելչական երկիրագծութեամբ, և կրօնասիրութեամբ, առանձինն պատարագեն. զի մատուցեն Աստուծոյ պատարագ ընդունելի: Այս ամենայն յայտ է (ի գործոց արեւելեան եկեղեցւոյ ընդդէմ լուտեանց). զոր արարեալ է Սրբեկատրասայ. (զլ. 1. յաղագս առանձնական պատարագաց յեկեղեցւոյ յունաց, մօտ ի վերջն): Եւ ի զիրութիւն քահանայից՝ որք զառանձնական պատարագս մատուցանել կամէին, պահելով միշտ զսովորութիւնն՝ առ մի սեղան մի միայն պատարագ մատուցանելոյ յաւուրն, սկսան

սահմանել յոյնք ուրբորն, զորոց խօսի Ղեհոն Ալլատիոս, (ի վերոյիշատակեալ թուղթն՝ առ Յովհաննէս Մովրինոս), իսկ ուրբորնք ոչ այլ ինչ են, բայց աղօթանեղիք ինչ՝ կիցք ընդ եկեղեցւոյն, յորս կանգնեալ կայ սեղան, ուր մատուցանեն քահանայք զպատարագ, զոր ոչն կարէին մատուցանել յեկեղեցւոյ, յայն սակս՝ զի ի սեղանն կանգնեալ ի նմա, այլ քահանայ արդէն պատարագեաց:

Իսկ իմանք յայտ վարդապետութենէ արեւելայց և յունաց՝ յիրաւի համարեցան խիթալ, մի՛ գուցէ լատին քահանայք ի մատուցանելոյ զպատարագս ի յունաց եկեղեցիս՝ իսպառ արտաքսեացին, յայն սակս՝ զի որպէս վերագոյն ասացաք, մի միայն սեղան կայ ի նոսա. ուր ի նմին աւուր մի միայն քահանայ կարէ պատարագել. և այն զի լատին երիցունք ոչ կարէին պատարագել յորդունս իբր զի վասն յունաց միայն էին կառուցեալ: Սակայն առ բաւաւոյ զայս կասկած, ի յունաց եկեղեցիս զայսու ժամանակօր իբր ի բազումս կանգնեալ երկի երկրորդ սեղան, վասն մատուցանելոյ անդ լատին քահանայից զաստուածային պատարագն: Երիս ձեւ տաճարաց յունաց նկարեաց Գովարիոս, (ի վերայ մաշտոցի յունաց), որոց երրորդն ունի զերկրորդ սեղան՝ կառուցեալ վասն լատին երիցանց, որպէս նոյն ինքն Գովարիոս, (ի նմին տեղւոյ), յիշատակէ. և Սրբեկատրատոս, (ի վերոյ յիշատակեալ վայրի, յէջն 887) հաստատէ: Յեկեղեցիս ազգին Մարոնեաց և Յունաց՝ եղեալս ի Հռովմ, բաց յաւագ սեղանոյ՝ կան և այլ սեղանք, յորս լատին քահանայք պատարագեն. և ի մերում սահմանադրութեան, յէկտ հովաակիմ (57. յօդ. 6. համար. 8 և 9 կոնդակազրիս մերոյ. հատոր 1) որով իտալացիս յունաց ապահով զաղափար աւանդի վարելոյ. արգելեալ լինի լատին քահանայք ի տաճարս յունաց՝ յաւագ սեղանի պատարագել, եթէ ոչ ամենայն իբրք հարկն պահանջեցէ զայն. և յոյն ժողովրդապետին հաւանութիւն ի վերայ զայնց. և

անդ շնորհի և յունաց, զի ի տաճարս իւրեանց՝ բաց յաւագ սեղանոյ, և այլս սեղանս կարող իցեն կանգնել։ յորս լատին քահանայք՝ եթէ կամիցին, կարող իցեն պատարագ մատուցանել։

ԽԱ. Յայսմ ամենայնէ, որ մինչև ցարդ ասացաւ՝ յայտնի ապացուցեալ երևի, թէ որպէս յառաջ քան զայս, նոյնպէս և յայսմանցն պարտ է թոյլ տալ ուղղափառ Հայոց և ասորոց՝ որք ի Բասրա խառն ընդ լատինս բնակին, և չունին զսեպհական եկեղեցի, զի ի լատինացւոց եկեղեցի ժողովեսցին. և յայնմ իւրաքանչիւր ըստ իւրում ծիսի զաստուածային պաշտամունս կատարեսցեն. և այս առաւել վասն այնորիկ, զի ոչ միայն ոչ ծագի ինչ անդուստ խառնութիւն ծիսի՝ առաքելական սահմանադրութեամբ դատապարտեալ. այլ և մարդասիրութեան կատարին զործք, մանաւանդ թէ նանին հրամանք հաւասարականք՝ իրաւանց, որ պահանջէ, զի չունողին զպատշաճ տեղի, ի կատարել զայնս՝ զորս իրաւամբք ինչ հրամայեալ է առնել, տեղի ինչ յօժարամիտ շնորհեսցի։ Վասն այնորիկ ոչ այլ ինչ միայ, բայց պատուիրել, զի ամենայն ինչ ըստ պարտաւորեալ սիրոյ օրինացն պահանջեսցի. զի խորան ինչ արևելեայց նշանակեսցի, և կամ մասն ինչ եկեղեցւոյ, յոր խմբեսցին զպաշտամունսն իւրեանց կատարել. և ըստ կարի փոյթ լիցի, զի յայլ ժամս լատինք և յայլ ժամս արևելեայք՝ զպաշտամունսն իւրեանց կատարեսցեն։ Զի թէ այլ ազգ ինչ լինիլ դիպեսցի, մերձաւոր առիթ ի ներքս անկանի հակառակութեանց. որք զերկուս նախորդս մեր զՂեոն տասներորդ, և զԳլէմէս եօթներորդ, ամծապէս աշխատ արարին. յորժամ յետ դաշնադրութեանցն եղելոց ի փլորենտեան ժողովն առ Էսգինէոսիւ չորրորդաւ, զի մի՛ նեղութիւն ինչ հասուցի յունաց ի պահպանութիւնս ծիսից և արարողութեանց իւրեանց, ազգ եղև այսոցիկ քահանայապետաց, թէ ոմանք ի լատինացւոց երթեալ յեկեղեցիս յունաց, ի սեղան նոցա լատին ծիսով պատարագս

մատուցանէին, այնու մտօք, զի խափան լինիցին քահանայիցն յունաց, առ ի չըկարելոյ նոցա ըստ իւրեանց ծիսի զպատարագ մատուցանել՝ և զիւրեանց պաշտամունսն կատարել. մինչև յունաց երբեմն անպատարագ մնալ և յաւուրս սոնիցի «Ո՛չ գիտեմք, յորմէ հոգւոյ առաջնորդեալք, (չլատին երիցանց է բանն) երբեմն զսեղանս ժողովրդատէր եկեղեցեացն աճապարեալ զբաւեն. և անդ ընդդէմ կամաց նոցին իսկ յունաց, պատարագս մատուցանեն, և թերևս և զայլ աստուածային պաշտամունս կատարեն. մինչև քաղութ անգամ այնց յունաց՝ դառնացեալ օրոյնք՝ մնալ առանց լսելոյ ըզպատարագ ի տօնս և յայլ աւուրս, յորս սովոր էին լսել»։ Զայս զանգատ քահանայապետաց ի մէջ բերէ յիշատակարանն, որոյ սկիզբն է, տեալսրեան մերոյ և կայ Թինքրիտիոնի յունաց՝ տպագրելոյ ի Բենեպենտ յամին 1717 (յէջն 86)։ Ապաքն յիրաւի էր՝ յայնս և զմերս խառնել զանգատս, որք ոչ թեթև լինէին, և ոչ ի պատշաճ դեղոց պակասեալ, եթէ ազգ լեալ էր մեզ երբէք, թէ ի Բասրայ լատինք մեր արգելուն զարևելեայս, զի մի՛ ի լատինացւոց եկեղեցիս կարող իցեն զիւրեանց պաշտամունս կատարել։

ԽԲ. Այսմ առաջին խնդրոյս յաջորդէ երկրորդն՝ վերաբերեալ առ նոյն հայս և ասորին, որով խնդրի թէ արդեօք նոյնք ի սահմանել զժամանակ զատկի, և այլոց տօնից՝ նմին հետեակաց, կարօ՞ղ իցեն վարիլ հին տօմարաւ. թէ մանաւանդ պարտիցին նոր և ուղղեալ տոմարի հետեիլ, յորժամ ի լատինացւոց եկեղեցիս զպաշտամունսն կատարեն. և որպէս զի նոցա օրինաւոր զրեսցի հնոյն տոմարի կիրառութիւն, արդեօք այս սահման պարտաւորից՞ և զայնս արևելեայս, որք թէպէտ ունին իւրեանց եկեղեցի, բայց այնչափ անձուկ և փոքրիկ, մինչ զի վասն ոչ կարելոյն ժողովիլ ամենեցուն անդր՝ բազումք ի նոցանէ ի լատինացւոց եկեղեցիս ստիպին զալ։

ԽԳ. Միայտ է ամենեկուն, որ ինչ ի

սուրբ քահանայապետացն Հռովմայ՝ ի Պիոսէ և ի Վիկտորէ, ևս և ի Նիկիոյ ժողովոյն՝ յաղագս ուղիղ կատարման գատկի օրինադրեցաւ։ Նշոյալէս յայտ է առ ամենեանին, թէ ի Տրիդենտեան ժողովոյն, Հռովմայ քահանայապետին պահեցաւ հոգաբարձութիւնն ուղղութեան Տումարի և հռակ յետոյ առ քահանայապետութեամբ Գրիգորի երեքտասաներորդի, այս իրը առ մենայնիւ վճարեցան։ Վասն որոյ Բուխերոս (ի մեկնութեան յաղագս ուսմանց ժամանակաց) ի յառաջարանութեան առ ընթերցողն, գրէ այսպէս. «Յաղագս ստուգութեան հաշուին զատկականի առ յապայն, հրամանաւ Գրիգորի երեքտասաներորդի քահանայապետին, լիով հոգացաւ մերս Գլաւոս»։ Ուս էր քահանայ յընկերութեանն Յիսուսի, քաջամուտ ի մաթէմաթիգականս. որ յուղղութեան տումարին նպաստ մեծ մատոյց քահանայապետին։ Ուսով մատուցան նորա և հաշիւը ուրումն Լիուրիոսի լիւեանց, որ զբազում ամս ծախեալ էր ի յօրինել զնոյն։ Ապա կշռեալ և ցննեալ զամենայն պարագայս՝ ի բազում ժողովս, և ի խորհուրդ կոչեալ զամենայն արս քաջամուտս, յամին 1582 եւ սահմանադրութիւն կանոնադրող զտիպ տումարի, որոյ սկիզբն է, ի մէջ ծառուց. (ի կարգի 74 երորդ, ի հին կոնդակագրի հատոր, երկրորդ)։

Իս. Ապա ի խափանիկ հնոյն տումարի՝ այսուիկ սահմանադրութեամբ քահանայապետականաւ, հրամայեցաւ պատրիարկաց, առաջնորդապետաց, արհեսպիսկոպոսաց, եպիսկոպոսաց, արքայից, և այլոց առաջնորդաց, զի զնոր և զուղղեալ տումար վարեացին, որպէս ի նմին սահմանադրութեան ընթերցեալ լինի. և ճոխագոյն ևս քաղի ի տարեգրութեանց նոյնոյ քահանայապետին՝ տպագրելոց ի Հռովմ, (յամին 1742. հատ. 2. յէջն 271)։ Բայց քանզի ի սահմանադրութեան ոչ ինչ բան եղև զարեւելեայց, յայսմանէ խղիւր լինի, թէ այն սահմանադրութիւն արդեօք և զարեւելեայս պարտաւորիցէ. որ խնդիր ոչ միայն ի վարդապետաց գնի, որպէս է

տեսանել առ Ազորիոսի, (ի բարոյական հրահանգս, հատ. Ա. գիրք. 5. գլ. 11. խնդ. 7) և առ Բաղդեղոսի, (յիւրում բարոյական աստուածաբանութեան. հատ. Ա. գիրք. 5. վիճա. 41) այլ և առաջադրեալ և ցննեալ եղև ի ժողով մեծաբգի արանց՝ իմբելոց ի 4 յուլիսի, յամին 1631, յապարանս կարդինալին Պամփիլեայ. որ ի ծայրագոյն քահանայապետութիւն ամբարձեալ՝ կոչեցաւ Խնովկինտիոս տասներորդ, Էւ այսպիսի եւ յայնժամ որոշուին. «Հպատակը չորից պատրիարկաց արեւելից ո՛չ պարսւսանիսն նորովք սահմանադրութեամբ քահանայապետաց, բայց միայն յերիս դիպուածս. նախ ի նիւթ վարդապետութեանց հաւատոյ. երկրորդ, եթէ պապն յայտնապէս ի սահմանադրութիւնս իւր գլխաւորութիւն և զկարգադրութիւն ինչ արասցէ զնոցանէ. երրորդ՝ եթէ լոբեւայն ի սահմանադրութիւնս յայնոսիկ կարգեացէ ինչ վասն նոցա, որպէս ի դիպուածս բողոքմանց առ ապապայ ժողով»։ Այս որոշումն ի մէջ բերի ի Բերկեղայ, (ի յերրորդ գիրս յաղագս առաքելական միասնաբանութեանց. խն. 83. համար 4) և ի մէջ իսկ ի գիրս մեր, (յաղագս կանոնականութեան սրբոց գիրք 2. գլ. 38. համար 15)։

Իս. Զայսու խնդրով մեք զանց առնենք, որովհետև ոչինչ հարկ ի վերայ կայ արդ վիճարանել զայնմանէ. քանզի շատ մեզ ցուցանել, զինչ յայսմ մեքում իրողութեան, արարեալ իցէ աթոռն առաքելական. որովհետև նոյն իսկ յառաջեալ զործք յայտ առնեն, եթէ իմաստութեամբ պատասխանի եղև խնդրոյն, թէ ոչինչ և նորոցելի։ Իտալացի յունաց, որք ի մեքում միջի կեան, և ընդ կառավարութեամբ են լատին եպիսկոպոսաց, յորոց ի թեմս հաստատեալ ունին զքնակութիւն, հրամայեցաւ յառաքելական աթոռոյ՝ ըստ նորոյ սոմարի գնալ. որպէս երեւի ի վերոյիշատակեալ սահմանադրութեան մեքում, Իսկոն և հովոսիան (57. յօդ. 9. համար 3. և յորս զկնի. կոնդակագրիս մերոյ, հատ. Ա)։ Էւ արդարև ուխտ միա-

բանաւոր եկեղեցւոյ Սրբուհւոյն Մարիա-
մու (Պրափեայ) ի քաղաքին Մեսսանայ,
որ զյունաց ծէսն ունի, ամենայն զգու-
շութեամբ զնոր տօմարն պահէ, որպէս է
տեսանել յայլում սահմանադրութեան մե-
րում հռովմեական եկեղեցի. (որ է 81 ե-
րորդն. յօդ. 1. ի նոյն հատ. Ա. կոն-
գակազրիս մերոյ). սակայն ոչ այնպէս
խստի հրամայեցաւ այն. այլ երբեմն
խոհութեան տուաւ տեղի : Ոչ կամէին
ուղղափառ հայք բնակեալք ի Լիզուոնա՝
ընդ Փրիզորեան տօմարաւ մտանել. զրեալ
աղաչանս առ Խնովկենտիոս երկոտասա-
ներորդ, զի Թողացուցէ նոցա վարիլ հին
տօմարաւ Փանգի ի ժողովն սրբոյ պաշ-
տաման, ի չորեքշաբթի, ի 20 յունիսի
յամին 1674 լեալ էր վճիռ այսպիսի.
«Ընդ առաջադրիլն միւսանգամ՝ զրոց ա-
ռաքելական նուիրակին Փլորենտիոյ, յդե-
ւոց ի 10 ապրիլի, յաղագս հայցուածոց
եղեկոց նմա ի Հայոց, աղօթելոյ ի պա-
տարագի վասն կաթողիկոսին Հայոց, և
յաղագս կատարելոյ զգատիկն և զայլ
տօնս ըստ իւրեանց ծիսի, այսինքն ըստ
հին հաշուին, որ էր յառաջ քան զուղղու-
թիւն տօմարին, և կատարման գատիկն,
և այլն. Այլ և ընդ առաջադրիլ գրոյն
յղեցելոյ ի սուրբ ժողովոյն տարածման
հաւատոյ, ի վերայ եղանակի աղօթելոյն
ի պատարագի վասն կաթողիկոսին Հա-
յոց: Պրեցի (ասէ) անդրէն առ նուիրակն,
յաղագս Թոյլտուութեան աղօթելոյ ի ըս-
պասաւորութեան պատարագի՝ վասն կա-
թողիկոսին Հայոց, թէ սուրբ ժողովն
եկաց ի վճիռն եղեալս ի 7 յունիսի
յամին 1673, այսինքն թէ չէ արժան. և
ամենեկին արգելցի իսկ յաղագս կատա-
րելոյ զգատիկն, և զայլ տօնս, և այլն.
նոյնպէս կացին ի վճիռս. այսինքն թէ ի
կատարման գատիկ և այլոց տօնից՝ հայքն
եղեալք ի Լիզուոնայ, ամենայն իրօք պար-
տին պահել զՊրիզորեան տօմարն. «Այա
իբրև ոչ յանձն առին այնորիկ հայք՝
այսմ վճռոյ հնազանդիլ, ազդ եղև զայս-
մանէ մասնաւոր ժողովոյն կարգինալաց

գերակայից յիմաստս. յորոց միջի էին
կարգինալ Յովհաննէս Ֆրանչիսկոս Աւ-
րեան. որ ապա զքահանայապետութեան
աթոռն կալաւ. և կարդինալ Խնրիկոս Նո-
րիսիոս, մեծանուն ի մէջ գիտնաւորաց,
Արդ այս ժողով, որ եղև ի 23 սեպտեմ-
բերի, յամին 1699, զայսպիսի արար
վճիռ, ի վերոգրեալ քահանայապետէ ի
նմին իսկ աւուր հաստատեալ. Խեաւ-
մտութեամբ խորհեալ զիրար, և ամենայն
պարագայից ի վերայ հասեալ, ի դէպ
համարեցան, ըստ այնց՝ որք առաջադրինն,
զիջմամբ զնալ ընդ ուղղափառ Հայս բնա-
կեալս ի Լիզուոնայ, որք զսեպհական
եկեղեցի ունին, ի վերայ կիրառութեան
հնոյ տօմարի, մինչև տրամադրեցին նո-
քա առ կատարեալ պահպանութիւն Փրի-
զորեան տօմարի. այլ յայսմ վայրի հա-
ճոյ եղև առաքելական աթոռոյն զայս ևս
պայման յաւելուլ, զի ի հրամայեալ տօնս,
ըստ Պրիզորեան տօմարի դիպեալս, ի
ծառայական գործոց ի բաց կալ, և պա-
տարագ տեսանել ամենեկին պարտաւորք
իցեն» :

ԽՁ. Իսկ եթէ զարեւելեան յունաց իցէ
բանն, յայտ է թէ երբեմն առաջադրեցաւ
նոցա, զնոր և զուղղեալ տօմարն վարել.
սակայն ոչինչ եւս ունեցաւ ի պրակս և
ի պայմանս առաջադրեալս Ռուսաց՝ ի
միաբանութեանն խորհեցելոյ և աւարտե-
լոյ առ կղեմաւ ութերորդիւ, եղաւ և ըն-
դունումն տօմարին, որում տուաւ պատաս-
խանի. «Ջնոր տօմարն, եթէ հնար իցէ
ըստ հնոյն լինիլ, ընկալցուք» . որպէս ըն-
թերցեալ լինի ի գործս Յիսուսեանն Թով-
մայի (յէջն 329): Եւ թէպէտ այս պա-
տասխանատուութիւն գերկսայրութիւն իմն
ընդ իւր բերէ, սակայն զայսմանէ այլ
ոչինչ գտանեմք խօսեցեալ. և ո՛չ ի վերայ
այսր մասին՝ դատումն ինչ արար աս-
տուածաբանն կարգեալ առ զնոթիւնն այսց
իրաց. որպէս յայտ է ի նոյն գիրս (յէջն
335. և յորս զկնի): Սակայն երբեմն ա-
րեւելեայք ինքնակամ զնոր տօմարն ըն-
կալան, որպէս երեւի ի ստէպ յիշատա-
կեալ զաւառական Սինհոդոսն Մարո-

նեաց, որ եղև յամին 1736. «Թէ ի պահս, և թէ ի տոնս տարւոյն շարժականս, կամ անշարժականս, գտումարն հոռվմէական՝ զուղղիւնն ի Գրեգորէ երեքտասաներորդէ ծայրագոյն քահանայապետէ, որ բարեւ ըսարն է ազգիս մերոյ, յամենայն եկեղեցիս մեր պահել՝ խստիւ պատուիրեմք. և զհանգամանս և զգործածութիւնս այնր տուժարի, որպէս և զեկեղեցական երգս, յամենայն եկեղեցիս հրամայեմք վարդապետաց, ուսուցանել մանկանց»։ Այլ ցորչափ արեւելեայք ոչ հաւանեցան, և ցորչափ արդար կասկած կայր ի միջի, թէ զուցէ աղմուկը և տարածայնութիւնը լինիցին, ինչէ հրամայեսցի նոցա զնոր տումարն վարեալ տարաւ աթոռն առաքելական, զի արեւելեայք և յոյնք ի հեռաւոր գաւառս բնակեալք, զիւրեանց հին աւանդութիւնն կալցին. այսինքն, զառաջին տումարն պահեսցն, սպասելով դիպող առթի մուծանելու զգործածութիւն նոր և ուղղեալ տումարի։ Յորում միաբանին և վճիռը ժողովոց տարածման հաւատոյ, և սրբոյ քննութեան, որպէս ի վերայ առաջնոյն գտանի ի վճիռս եղեալս ի 22 օգոստոսի, յամին 1625, և ի 30 ապրիլի, յամին 1631։ Իսկ ի վերայ երկրորդին, ի վճիռս՝ որ ի 18 յուլիսի, յամին 1613, և ի 14 դեկտեմբերի, յամին 1616։ Մանաւանդ երբեմն ցայնվայր ժամանեցին իրքն, մինչև միսոնարաց թոյլ առաւ զհին տումարն վարել, ցորչափ ֆային ի գաւառս, յորս հնոյն տումարի գործածութիւնն միայն կայր. որպէս երևի ի վճիռս ինչ ժողովոյն տարածման հաւատոյ, հրատարակեալ ի 16 ապրիլի, յամին 1703 և ի 16 դեկտեմբերի, յամին 1704։

Իւ. Մնայ արդ խօսիլ զվերջին խնդրոյ, այսինքն զպահոց։ Ասորիք և Հայք ուղղափառք՝ ըստ իւրեանց ծիսից՝ յաւուրս պահոց ժուժկալեն յուտելոյ զձուկն. բայց տեսեալ թէ լատինք ուտեն զայն, և զի յայլմէ կողմանէ՝ անկարելի կամ գոնէ դժուարին թուի՝ ժուժկալել նոցա ի ձկանց, զորս տեսանեն լատինացոց ուտել, վասն այսորիկ իրրև բանաւոր իմն առաջադրի,

զի հրաման տացի միսոնարաց՝ տնօրինել նոցա. սակայն զգուշութեամբ, և առանց ինչ զայթակողութիւն դնելոյ, և զբարեւ պաշտական ինչ գործ փոխանակելով ի տեղի ժուժկալելոյ ի ձկանց։ Կարի իսկ ի դէպ էր յայսմ վայրի խօսիլ զվառնջակահնութենէ պահոց առ արեւելայս, և զօրինաց նորա, որ թէպէտ խստիւ բայց կատարելապէս միշտ պահեցաւ։ Այլ զի մի՛ քան զարժանն յերկարեացին բանքս, զայս մի ինչ ասասցուք։ Աթոռն առաքելական ընդդէմ եկաց պատրիարքաց, քանիցս անգամ զհին խստութիւն պահոց՝ զեղեալն ի վերայ հպատակաց նոցա թուլացուցանել կամեցան։ Պետրոս պատրիարք Մարտնեաց՝ շնորհաց արհալիսկոպոսաց և եպիսկոպոսաց իւրոց հպատակաց, ուտել միս իրրև զաշխարհականսն. թէպէտ ըստ հին վարդապետութեան՝ ժուժկալէին նոքա ի մսոց. իսկ համօրէն ժողովրդեան ի քառասորդաց պահս թոյլ ետ ձուկն ուտել և զինի ըմպել, թէպէտ և արգելեալ էր նոցա այն։ Այլ քահանայապետն Պօղոս հինգերորդ զբեալ առ պատրիարքն յաջորդ Պետրոսի՝ թուղթս առաքելականս ի ձև նամակի ի 9 մարտի, յամին 1610 հրամայեաց, զի խափանեալ զամենայն զոր ինչ շնորհեալ էր Պետրոս պատրիարքն, անդրէն յառաջին սահման հաստատեացին իրքն։ Ի քահանայապետութեան մերում ի քննութիւն եկն կարի իմն զիջանդութիւնն և ներդոթիւնն Եթիփիոսի արհալիսկոպոսին Տիւրոսի և Սիդոնի, և Կիւրդի Անտիոքայ պատրիարքին առ Մեղքեան յոյնս. և բարսիլի ցուցաւ. որպէս յայտ է ի սահմանադրութենէ մերմէ (Զյաւնենայի 87. յօդ. 6. Կոնդակագրիս մերոյ. հատոր 1)։ «Մեք զայնպիսի փոփոխութիւն և զպահոց թուլացուցումն և զխստացուցումն, (տեսեալ թէ շրջի ի մեծ փեսա նախնոյ վարդապետութեան եկեղեցւոյն յունաց), թէպէտ և յայլմէ կողմանէ իսկ ոչինչ զօրութիւն ունէին, չունելով զառաքելական աթոռոյն հեղինակութիւն, սակայն հեղինակութեամբ մերոյ՝ յայտնապէս յետս կոչեմք. և գոչինչ ներգործութիւն ունիլ

առ յապայն, և ոչ իւրիք իրօք ի գործ դրնել, այլ զամենայն անդրէն յառաջին կարգն հաստատել հրամայեմք. այլ և ի բովանդակ սահմանն պատրիարքութեան Անտիոքայ զգովելի սովորութիւնն ի նախնեաց յառաջ եկեալ, ժուժկաւելոյ յիւրացանչիւր չորեքջարաթի և ուրբաթու տարւոյն ի ձկանց, որ և յայլ սահմանակից ժողովրդոց նոյնոյ յունական ծիսի անվրէպ պահի, նոյնօրինակ պահել հրամայեմք: Ապա դժպատեհ իմն է ասել, թէ յիրաւի է շնորհիւ զտնօրինումն, կամ մանաւանդ զընդհանրական հրաման տնօրինելոյ. իրր զի տեսեալ արեւելեայց, թէ լատինք ուտեն ձուկն ի ժամանակս պահոց, յայսմանէ և ինքեանք յորդորին՝ ոչ արհամարհանօք ինչ, այլ ի տկարութենէ բնութեան յաղթեալք՝ ուտել ձուկն յաւուրս պահոց: Զի այդու ձեռնարկութեամբ՝ եթէ արժէր ինչ, նախ առաջին ամենայն իրօք մտանէր խանգարութիւն ծիսից. և երկրորդ եթէ ունէր այդ զտեղի, ապա և լատինք տեսեալ թէ յոյնք սեպհական իմն օրէնս ունին, որ ոչ թողացուցանի լատինացւոց, այլ մանաւանդ արգելեալ է նոցա, կարէին տնօրինումն խնդրել, զի և ինքեանց օրէն իցէ առնել, զոր ինչ տեսանէն յունաց առնել, ասելով թէ ընդունին զձէսն լատինական. բայց առ տկա-

րութեան բնութեան ոչ կարեն պահել զայն ընդերկար: Այս բանք են՝ զոր ձեռն արկաք մեկնել յայսմ մերում հանրական թղթի, ոչ միայն ի յայտ առնել զհիմունն, յորս հաստատին պատասխանատուութիւնք եղեալք առ միտնարն, որ զնախագրեալ խնդիրսն առաջարկեաց, այլ և զի ամենեցուն ծանիցի քաղցրութիւնն, որով աթոռն առաքելական խանդաղատեալ զիրեւ արկանէ զարեւելեան ուղղափառօք, ի պատուիրին իւրում, զի ամենևին պահեսցին ինն ծէսք նոցա, որք ոչ ուղղափառ կրօնի՝ և ոչ համատուրեան են հակառակք. և ոչ ի հերձուածողաց յուղղափառ միութիւն դարձելոց պահանջէ, զի զիւրեանց ծէսս թողցեն, այլ զի ի հերձուածոց միայն ի բաց կացցեն և խորհեսցին. մեծապէս տենչացեալ, զի զանազան ւզգոց նոցա պահեսցին, և ոչ թէ եղծցին. և (ի համառօտ բովանդակեալ) զի ամենեքին ուղղափառք իցեն, և ոչ թէ լատինք լինիցին: Ապա զթուղթ մեր զայս յաւարտ հասուցեալ, ամենայնի որոց ընթեռնուցունն զսա՝ շնորհեմք զառաքելական օրհնութիւն:

Տուաւ ի Հռովմ, առ Աւագ սուրբ Աստուածնին ի 26 յուլիսի, յամին 1755. ի հնգետասաներորդ ամի քահանայապետութեան մերոյ:

Վ Ե Ր Զ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՓՈԽԱՆՑՈՒՄՆԵՐ

Մեր նախնիք մեզի փոխանցեցին մատենագրութիւն մը, ոսկեղաբու հայերէն մը, եկեղեցական գրքերու հարուստ թարգմանութիւններ, և հայ շէնքերու աւերակներ ու գրչագիր մատենաներու մէջ պահուած շէնշող պատկերներ, գարդեր:

Հինէն մեզի անցան այդ մօրի գեղեցկութիւնները, որոնք մերն ըլլալով, աւելի յատուկ գուրգուրանքով մեր սիրտը անոնց հետ կը կապուի:

Համակրութիւնը հրաշալի դեր մը կը կատարէ զգացմունքի դատողութեան վրայ: Կը կարդանք զանազան վէպեր, ու երբ վիպագիրը